

การพัฒนาองค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชน
เพื่อความยั่งยืนในศตวรรษที่ ๒๑

The development of Foundation economic knowledge body
to reduce community inequality in the 21st century

ปณณวิชญ์ แสงหล้า*

Pannawich Sanglar

พระมหาสมมาส ชุตินันโต (พงษ์สุพรรณ)**

PhramahaSommart Chutimunto (Pongsuphan)

สหพร แสงวันดี***

Sahaporn Sangwandee

ประสิทธิ์ แสงทับ****

Prasit Sangtub

หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ, ประเทศไทย

Public Administration Suphanburi Buddhist college, Thailand

E-mail: pannawich.San@mcu.ac.th

E-mail: sommart.chu@mcu.ac.th

Received: March 05, 2022

Revised: November 08, 2022

Accepted: November 12, 2022

บทคัดย่อ

การศึกษา มีวัตถุประสงค์(๑)เพื่อศึกษาองค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชน(๒)เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชน(๓)เพื่อเสนอองค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชนสู่ความยั่งยืนรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) จากการสัมภาษณ์เจาะลึกกลุ่มเฉพาะ (In-depth

* นายปณณวิชญ์ แสงหล้า Mr.Pannawich Sanglar อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต Lecturer of Bachelor of Public Administration Program. วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ Suphanburi Buddhist college.

** พระมหาสมมาส ชุตินันโต (พงษ์สุพรรณ) PhramahaSommart Chutimunto (Pongsuphan) อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต Lecturer of Bachelor of Public Administration Program. วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ Suphanburi Buddhist college.

*** นางสาวสหพร แสงวันดี Miss Sahaporn Sangwandee หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต Public Administration Program. วิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ Suphanburi Buddhist college.

**** นายประสิทธิ์ แสงทับ Mr.Prasit Sangtub อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์สุพรรณบุรีศรีสุวรรณภูมิ Lecturer of Suphan buri Buddhist college.

interviews with specific groups) ทำการศึกษาและคัดเลือกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่อยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรีจำนวน ๓ แห่ง ได้แก่ อำเภอบางเอื้องทอง ๒ กลุ่ม และอำเภอสรีประจันต์ ๑ กลุ่ม ที่เป็นต้นแบบของการพัฒนาโดยการสุมแบบเจาะจง รวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและสมาชิก จำนวน ๒๑ คน

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า ตอนที่ ๑ องค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจฐานรากที่จะนำไปสู่การยกระดับชุมชนนวัตกรรม ในด้านการจัดการความรู้ คือ การระดมความคิด การสร้างและการแสวงหาความรู้ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ และการประมวลผลกลั่นกรองความรู้ ถือเป็นกระบวนการเตรียมความพร้อม ส่วนด้านการพัฒนาทักษะ โดยจะให้ความสำคัญการค้นหาคู่ต่ออันของสมาชิกเพื่อนำไปวางแผนพัฒนาทักษะนำไปสู่การลงมือปฏิบัติที่มีความสอดคล้องกับการดำเนินกิจกรรมและนำมาประเมินผล ตอนที่ ๒ การสังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชนขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติเป็นผลที่ได้รับจากการพัฒนาทักษะ โดยการศึกษาข้อมูลและความพร้อม การสร้างความเข้าใจกับสมาชิก ดำเนินการตามขั้นตอนนำไปสู่กระบวนการพัฒนาและนำผลที่ได้จากการประเมินหาข้อบกพร่องของการดำเนินงาน ส่วนด้านการบริหารมีการกำหนดขั้นตอนในการทำงานที่ชัดเจนตั้งแต่ โครงสร้าง การจัดทำแผนการผลิต การจัดการเรียนรู้ การจัดการตลาดที่นำไปสู่แผนธุรกิจโดยมีส่วนร่วมของรัฐบาลเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนให้ข้อเสนอแนะ ตอนที่ ๓ องค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชนสู่ความยั่งยืน ควรมีการจัดกระบวนการพัฒนาตามความต้องการของชุมชนที่สามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างสรรค์ทำให้เกิดการรวมกลุ่มโดยมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาเชื่อมโยงทั้งการจัดการต้นทุนและภูมิทางสังคมที่สามารถเชื่อมโยงงบประมาณนำมาส่งเสริมและผลักดันให้เกิดการพัฒนาให้มีความต่อเนื่องและมีเป้าหมายชัดเจน

คำสำคัญ : การพัฒนา; องค์ความรู้; เศรษฐกิจฐานราก; ความยั่งยืน

Abstract

The objectives of studying the Development of Economic Knowledge Base of Community for Sustainability in 21st Century (1) To study the knowledge base economy of the community (2) To synthesize the knowledge base economy of the community (3) To present the knowledge of community foundations for sustainability. This research work is Qualitative Research of In-depth interviews with specific groups by studying and selecting 3 groups of community enterprises as follows: 2 groups of U-thong District and another 1 group of Si-prachant District which are models of economic knowledge base of community in Suphan Buri Province with specific randomization, collecting interview data of 21 persons

The Results of Research Work are as follows : Part 1 Fundamental Economy Knowledge that will lead to upgrading the innovation community In the field of knowledge management is brainstorming. Creation and the pursuit of knowledge systematic knowledge management and processing knowledge This is the first process of preparation. Skill Development Section It will focus on finding member's weaknesses in order to develop skills development plans leading to action that is consistent with the activities and to be evaluated. Part 2 Synthesis of knowledge bases of community economy driven into action as a result of skill development by studying data and readiness Building an understanding with members, implementing the steps leading to the development process and applying the results of the assessment to identify the deficiencies of the implementation. As for the management, there are clearly defined work procedures from structure to production plan. learning management Marketing management leading to a business plan with the participation of government agencies to support suggestions. Part 3 Knowledge of Community Foundations for Sustainability There should be a development process according to the needs of the community that can bring local wisdom to create a group with government agencies to link both cost management and social landscape that can link the budget. Promote and drive development to be continuity and clear goals.

Keywords : Development; knowledge; Foundational Economy; reduce community inequality

บทนำ

รวยกระจุก จนกระจาย” คำกล่าวสั้น ๆ นี้ สะท้อนให้เห็น ภาพความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ในสังคมไทยที่เป็นปัญหาเรื้อรังมานานของสังคมไทยที่มีปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นปัญหาหลัก ของรัฐบาลหลายรัฐบาลที่ผ่านมาความพยายามจะแก้ไขปัญหาสิ่งนี้นี้นั้น การขับเคลื่อน “เศรษฐกิจฐานราก” ถือเป็น ๑ ใน ๑๒ นโยบาย “ประชารัฐ” ที่รัฐบาลพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ให้ความสำคัญ มีเป้าหมายเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ สร้างเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็ง ประชาชนมีความสุข และมีรายได้ เพิ่มขึ้น เป็นการทำงาน ร่วมกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ ภาคประชาสังคมและ ภาคประชาชน จึงเรียกว่า “นโยบายเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ”^๑

^๑ พรพนทิพย์ เพชรมากและคณะ, *คู่มือการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก*, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนฯ, ๒๕๕๙).

ประเทศไทยยังมีโอกาสของการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากโดยการพัฒนาคนทั้งด้านความรู้ ภูมิปัญญา ชีตความสามารถในการดำเนินงานและการวางแผนการทำงานอย่างมีส่วนร่วม เพื่อเสริมสร้างทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง ในทำนองเดียวกัน^๒

การพัฒนา มาจากคำภาษาอังกฤษ ว่า Development แปลว่า การเปลี่ยนแปลงที่ละเอียดละน้อยโดยผ่านลำดับขั้นตอนต่างๆ ไปสู่ระดับที่สามารถขยายตัวขึ้น เติบโตขึ้นมีการปรับปรุงให้ดีขึ้น และเหมาะสมกว่าเดิมหรืออาจก้าวหน้าไปถึงขั้นที่อุดมสมบูรณ์เป็นที่น่าพอใจ^๓ การพัฒนา โดยความหมายจากรูปศัพท์จึงหมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เกิดความเจริญเติบโตงอกงามและดีขึ้น จนเป็นที่พึงพอใจ ความหมายดังกล่าวนี้ เป็นที่มาของความหมายในภาษาไทยและเป็นแนวทางในการกำหนดความหมายอื่น ๆ^๔

การเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งจึงเป็นกระแสเรียกร้องของสังคมให้หันกลับมาพิจารณารากเหง้าของตนเองตั้งแต่ความเป็นจริงของสังคมและกระบวนการศึกษาเรียนรู้เพื่อให้ชุมชนพัฒนาตนเองสามารถพึ่งพาตนเองได้หากมองในแง่เศรษฐกิจสามารถพิจารณาความเข้มแข็งของชุมชนได้จากศักยภาพของชุมชนในการจัดการระบบเศรษฐกิจการปรับตัวเข้ากับการผลิตเพื่อการค้า มีกลไกในการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ มีการจัดระบบตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ^๕

กล่าวคือสามารถรุดต้นทุนด้านการผลิตและการจัดจำหน่ายสร้างมูลค่าเพิ่มนอกจากลักษณะองค์ ประกอบความเข้มแข็งเหล่านี้ยังประกอบไปด้วยการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ ชุมชนมีความพร้อม มีกระบวนการขับเคลื่อนที่ให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วม การกำหนดวิสัยทัศน์ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการและร่วมประเมินผลแก้ไขปัญหา มีการเรียนรู้ที่ผ่านกระบวนการมีแผนชุมชน ที่เน้นการพึ่งพาตนเองและการช่วยเหลือจากแหล่งภายนอกจากการร่วมมือภาคีต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชนอื่น ๆ และนักวิชาการ เหนือสิ่งอื่นได้ถ้าชุมชนขาดการพัฒนาองค์ความรู้ที่เป็นพื้นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากแล้วนั้นก็ยากที่จะทำให้เกิดความเข้มแข็งและความมั่นคงนำไปสู่ความยั่งยืนได้

^๒ ขวัญกมล ดอนขวา และณัชชา ลิ้มปิติสุวรรณ, โมเดลเชิงสาเหตุและผลของกระบวนการเศรษฐกิจชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.ar.or.th/ImageData/Magazine/38//DL_226.pdf?t=6 (๑๔ กันยายน ๒๕๖๓).

^๓ ปกรณ์ ปรียากร, ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในการบริหารการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สามเจริญพานิช, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘ – ๒๕.

^๔ สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗).

^๕ ชุมชนพูนสุข ทุนภาคและคณะ, การสร้างชุมชนเข้มแข็งด้วยกระบวนการเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓-๒๔.

สถานการณ์ความรู้ที่อยู่ในสังคมไทย พบว่า ความรู้มีอยู่มากในตำราและห้องสมุดแต่กลับนำมาใช้ประโยชน์ได้น้อยเพราะตำราเหล่านั้นอาจจะไม่อัปเดตต่อการนำไปปฏิบัติในเชิงรูปธรรมและอีกด้านหนึ่งความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคล คนมีประสบการณ์ คนมีความเชี่ยวชาญกลับไม่มีโอกาสถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับบุคคลอื่นได้ การที่มีความรู้และการนำความรู้มาใช้ให้เป็นประโยชน์และพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้นเราเรียกว่า การจัดการความรู้ สังคมไทยในขณะนี้ขาดการจัดการความรู้ในการนำไปแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อน โดยเฉพาะปัญหาความยากจนของชนบทในต่างจังหวัดและเรามีกลไกมากมายในหน่วยงานของรัฐแต่ไม่ได้ทำงานเต็มทำอย่างไรที่จะพัฒนาองค์ความรู้ให้แก่ชุมชนนำไปแก้ไขปัญหาและความต้องการที่แท้จริงนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากโดยมีองค์ความรู้ในการจัดการให้แก่ชุมชนจำเป็นต้องมีการพัฒนาการจัดการความรู้ ไม่ว่าจะเป็นเทคนิค วิธีการ ความเข้าใจและองค์ความรู้ที่อยู่ในตัวบุคคลที่เกิดจากการเรียนรู้และประสบการณ์ กลุ่มคณะหรือความรู้ใหม่ ๆ ที่เกิดจากการปฏิบัติงาน การสร้างพลังความรู้จึงเป็นสิ่งสำคัญ สู่พลังชุมชนเป็นอีกหนึ่งความ สามารถของคนในชุมชนและพัฒนาการจัดการความรู้ของชุมชนที่สามารถวิเคราะห์ข้อมูลที่มีอยู่ให้เป็นระบบสารสนเทศเรียบเรียง จัดหมวดหมู่ เพื่อสังเคราะห์เป็นความรู้ เชื่อมต่อมิติที่เป็นความรู้ที่มีอยู่ภายในและภายนอกชุมชนนำไปสู่การพัฒนาความรู้เศรษฐกิจฐานราก คือระบบเศรษฐกิจชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ มีระบบเศรษฐกิจที่สามารถเอื้อให้เกิดการพัฒนาต่าง ๆ ด้านพื้นที่มีแนวทางการพัฒนาโดยการจัดการของชุมชนของท้องถิ่นให้ครบวงจร

จากเหตุผลที่ได้กล่าวอ้างมาเบื้องต้นนี้ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการพัฒนาองค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชนเพื่อความยั่งยืนใน ศตวรรษที่ ๒๑ สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนในศตวรรษที่ ๒๑ ของจังหวัดสุพรรณบุรี ได้เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาองค์ความรู้ของชุมชนที่จะทำให้ชุมชนมีทักษะ กระบวนการ การจัดการ เชื่อมต่อภายในและภายนอกชุมชนนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ และมีรูปแบบที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเองสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและรายได้ของชุมชนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและวิถีคิดสร้างการรวมกลุ่มที่มีความหลากหลายมากขึ้นโดยจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุดและนำไปสู่รายได้ที่ยั่งยืนมั่นคง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาองค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชน
๒. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชน
๓. เพื่อเสนอองค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชนสู่ความยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนาม โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกหรือสัมภาษณ์กลุ่มเฉพาะ (Focus group) ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและสมาชิก จำนวน ๒๑ คน ร่วมกับการสังเกต ทำการศึกษาและคัดเลือกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่อยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรีจำนวน ๓ แห่ง ได้แก่ อำเภออู่ทอง ๒ กลุ่ม และอำเภอกศรีประจันต์ ๑ กลุ่ม ที่เป็นต้นแบบของการพัฒนาโดยการสุมแบบเจาะจง ใช้ระยะเวลา ๑๒ เดือน

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ องค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชน โดยมีประเด็นของการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจฐานรากโดยมีประเด็นดังนี้

๑. การจัดการความรู้ จากการลงพื้นที่ศึกษาจากกลุ่มวิสาหกิจที่มีผลการดำเนินงานที่บรรลุเป้าหมายที่ได้นำมาเป็นต้นแบบในการศึกษาองค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชน ในด้านการจัดการความรู้ มีกระบวนการในการจัดการความรู้ ดังนี้

๑.๑ การระดมความคิด ถือว่าเป็นการสร้างความเข้าใจในการรวมกลุ่มที่จะนำไปสู่การพัฒนาความรู้เพื่อให้เข้าใจในวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานที่มีเป้าหมายร่วมกัน

๑.๒ การสร้างและการแสวงหาความรู้ การศึกษาข้อมูลที่จะนำมาพัฒนาความรู้นำมาประยุกต์ร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มาจากการศึกษาเรียนรู้เพิ่มจากภายนอกทั้งภาครัฐและสถาบันอุดมศึกษาที่เข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนนำเทคนิควิธีการและความรู้ใหม่ๆ มาถ่ายทอดเพื่อให้เกิดการต่อยอดความคิดที่มีอยู่เดิมจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑.๓ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ การจัดการขั้นตอนการเรียนรู้เพื่อให้การถ่ายทอดความรู้มีประสิทธิภาพสมาชิกสามารถนำไปปฏิบัติและถ่ายทอดกันได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ในอนาคต

๑.๔ ประมวลและกลั่นกรองความรู้ มีการทบทวนความรู้เพื่อให้เกิดการพัฒนาและปรับเปลี่ยนกระบวนการการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของการแข่งขันของโลกภายนอกและนำองค์ความรู้ใหม่ ๆ เข้ามาพัฒนาและกลั่นกรองความรู้ให้สอดคล้องกับการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มจะทำให้เกิดการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ที่มีอยู่ร่วมกับองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้น

๒. การพัฒนาทักษะ คือการนำความรู้ ความสามารถ เทคนิคและวิธีการต่าง ๆ ที่ได้จากการเรียนรู้ฝึกฝนและความสามารถในการปฏิบัติจากสิ่งที่ได้ฝึกฝนมานำไปสู่การลงมือปฏิบัติกระบวนการ

ที่จะพัฒนาทักษะให้สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจให้มีความสามารถในการปฏิบัติงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย มีขั้นตอนการดำเนินการพัฒนาทักษะดังนี้

๒.๑ ค้นหาจุดอ่อนของสมาชิกด้านทักษะที่อยู่ในตัว

๒.๒ วางแผนพัฒนาทักษะ

๒.๓ การลงมือปฏิบัติ

๒.๔ การประเมินผล

๓. การขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติ เป็นการเชื่อมโยงและบูรณาการการปฏิบัติงานของสมาชิกเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ได้วางไว้ทั้งกระบวนการ เทคนิค การถ่ายทอด ให้สอดคล้องกับพันธกิจของกลุ่มในการลงมือปฏิบัติและตอบสนองความต้องการของสมาชิกของกลุ่มวิสาหกิจภายใต้ความร่วมมือและการมีส่วนร่วมโดยมีกระบวนการดังนี้

๓.๑ การศึกษาข้อมูลและความพร้อม การศึกษาข้อมูลจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นการศึกษาดูงานในสถานที่ต่าง ๆ

๓.๒ การสร้างความเข้าใจ วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และประโยชน์ที่สมาชิกจะได้รับจากการขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติ

๓.๓ ทำตามขั้นตอน ที่เป็นกระบวนการที่ถูกต้อง จัดลำดับความจำเป็นที่จะต้องขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติทั้งกระบวนการเพื่อให้งานไม่เกิดปัญหาตั้งแต่เริ่มต้น

๓.๔ การพัฒนา เกิดจากการทำตามขั้นตอนของกลุ่มจากการสังเกตและสัมภาษณ์ประธานวิสาหกิจที่เป็นต้นแบบ

๓.๕ ประเมินผล เกิดจากการขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติทั้ง ๔ ข้อที่ได้กล่าวมาเบื้องต้นเพื่อนำมาพิจารณาข้อบกพร่อง โดยจะมีการประเมินผลเดือนละ ๑ ครั้ง

๔. การบริหารจัดการ เป็นการวางแผนการทำงานของกลุ่มวิสาหกิจจากการมีส่วนร่วม การดำเนินการ การประสานงานและการติดตามประเมินผลของผลสัมฤทธิ์ของการขับเคลื่อนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนให้เป็นไปตามขั้นตอนการทำงานโดยมีกระบวนการบริหารจัดการ ดังนี้

๔.๑ กำหนดโครงสร้างการทำงานและหน้าที่ของสมาชิก

๔.๒ การจัดทำแผนการผลิต

๔.๓ การจัดการเรียนรู้

๔.๔ การจัดการตลาด มีอยู่ ๒ ทางคือ ออนไลน์และออฟไลน์

๔.๕ ประเมินผล

สรุป องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ คือ

ด้านการจัดการความรู้ ต้องมีการระดมความคิด สร้างและการแสวงหาความรู้ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ และประมวลและกลั่นกรองความรู้

ด้านการพัฒนาทักษะ คือการนำความรู้ความสามารถเทคนิคและวิธีการต่าง ๆ ที่ได้จากการเรียนรู้ ดังนี้ ค้นหาจุดอ่อนของสมาชิกด้านทักษะที่อยู่ในตัว วางแผนพัฒนาทักษะ ลงมือปฏิบัติ และมีการประเมินผล

ด้านการขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติ มีกระบวนการ คือ ศึกษาข้อมูลและความพร้อม สร้างความเข้าใจ ทำตามขั้นตอน พัฒนา มีการประเมินผล

ด้านการบริหารจัดการ มีกระบวนการบริหารจัดการ คือ มีการกำหนดโครงสร้างการทำงานและหน้าที่ของสมาชิก จัดทำแผนการผลิต จัดการเรียนรู้ จัดการตลาด มีอยู่ ๒ ทางคือ ออนไลน์และออฟไลน์ และมีการประเมินผล

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชน ดังนี้

๑. ด้านการแสวงหาความรู้

ส่วนมากจะมีจุดเริ่มจากแนวคิดในการสร้างรายได้เพิ่มจากความต้องการของชุมชนโดยมีผู้นำที่เป็นแกนนำในชุมชนเป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงกับสมาชิกในชุมชนในการสร้างความเข้าใจและชี้ให้เห็นเป้าหมายของการรวมกลุ่มตลอดถึงประโยชน์ที่จะได้รับการรวมกลุ่มนำมาสู่การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ในชุมชนโดยการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์เป็นแนวทางสู่การแสวงหาความรู้ของกลุ่มวิสาหกิจพบว่ามีองค์ประกอบ ๖ กระบวน คือ (๑) การสร้างความเข้าใจ (๒) การจัดการความรู้เพื่อนำความรู้มาปฏิบัติ (๓) การจัดกิจกรรม (๔) การมีส่วนร่วม (๕) การประเมิน (๖) การปรับใช้

๒. ด้านการนำความรู้มาจัดหมวดหมู่

การพัฒนาทักษะของวิสาหกิจชุมชนที่เป็นองค์ความรู้จากการศึกษากลุ่มตัวอย่างมีกระบวนการขั้นตอนดังต่อไปนี้ (๑) การจัดการความรู้ จะกำหนดประเภทการเรียนรู้ตามความถนัดของสมาชิก (๒) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้หรือระบบพี่เลี้ยงเป็นการส่งต่อความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคลถ่ายทอดแบ่งปันประสบการณ์ให้โดยการลงมือปฏิบัติทำ (๓) การสกัดความรู้ เป็นการจัดการความรู้เพื่อนำมาใช้พัฒนาในกลุ่มวิสาหกิจโดยเชื่อมโยงกับหน่วยงานภาครัฐและท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนส่งเสริมการเรียนรู้ที่

๓. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สามารถแบ่งออก ได้แก่ (๑) แยกกลุ่มตามความถนัด (๒) การใช้เครื่องมือจะมีผู้ชำนาญในเครื่องมือมาคอยให้คำแนะนำและเป็นพี่เลี้ยงกำกับดูแล (๓) การให้ทดสอบความถนัดและความสนใจของแต่ละคนที่ (๔) จัดระบบการทำงานเป็นขั้นเป็นตอน (๕) การหมุนเวียนปฏิบัติหน้าที่ในการทำงานเพื่อให้สมาชิกทุกคนสามารถเรียนรู้กันได้

๔. ด้านการนำไปปฏิบัติ มีกระบวนการนำนวัตกรรมมา ดังนี้ (๑) การใช้พลังงานทดแทน เกิดจากการใช้เครื่องอุปกรณ์ในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ใช้พลังงานสิ้นเปลือง นำมาจัดความชื้นในวัตถุดิบเพื่อนำมาแปรรูป (๒) การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ที่สามารถเก็บรักษาสภาพผลิตภัณฑ์ได้นานขึ้น (๓) การติดต่อสื่อสาร การจัดการข้อมูลผลิตภัณฑ์ (๔) การแปรรูปวัตถุดิบที่สามารถนำไปเป็นส่วนผสมของเมนูอาหาร (๕) การบริหารจัดการวัสดุพิเศษเหลือจากการผลิต

สรุป สังเคราะห์องค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชนที่ได้จากการศึกษาวิจัย พบว่า มาจากแนวคิดการสร้างรายได้เพิ่มจากความต้องการของสมาชิกในชุมชนโดยมีผู้ประสานงาน เช่น ผู้นำชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงและสร้างความเข้าใจกับสมาชิกที่จะนำมาสู่การขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติจากการระดมความคิดโดยยึดโยงกับอัตลักษณ์ท้องถิ่นในการส่งเสริมนำไปสู่ด้านความคิดสร้างสรรค์มีองค์ประกอบอยู่ ๖ ด้าน ด้านการแสวงหาความรู้ คือ (๑) การสร้างความเข้าใจ (๒) การจัดการความรู้ (๓) การจัดกิจกรรม (๔) การมีส่วนร่วม (๕) การประเมิน และ ๖) การปรับใช้

ด้านการนำความรู้มาจัดหมวดหมู่ เพื่อพัฒนาทักษะ พบว่า จะให้ความสำคัญด้านการจัดการความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการสกัดความรู้ เพื่อนำมาพัฒนาตรงตามเป้าหมายของกลุ่มวิสาหกิจ

ด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มีกระบวนการในการดำเนินเป็นขั้นตอนได้แก่ (๑) แยกกลุ่มตามความถนัดในประเภทงาน (๒) การใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ (๓) การทดสอบความถนัด (๔) จัดระบบการปฏิบัติงานเป็นขั้นตอน (๕) สลับหมุนเวียนกันปฏิบัติหน้าที่เพื่อให้ได้เรียนรู้งาน

ด้านการนำไปปฏิบัติ มีกระบวนการนำนวัตกรรมมาใช้ พบว่า (๑) เกิดจากการได้รับผลกระทบทางต้นทุนทำให้หาช่องทางที่จะลดต้นทุนในการแปรรูปโดยได้นำเอานวัตกรรมพลังงานทดแทนมาสนับสนุน (๒) การรักษาสภาพผลิตภัณฑ์ให้มีอายุยาวนานประยุกต์การบรรจุภัณฑ์แบบสุญญากาศมาปรับใช้ในการเก็บรักษา (๓) การบริหารจัดการน้ำในพื้นที่กลุ่มวิสาหกิจเกษตรโดยทำระบบเส้นเลือดเพื่อให้มีการหมุนเวียนของน้ำไปยังแหล่งเพาะปลูกและทำบ่อเชื่อมต่อกัน (๔) การนำนวัตกรรมมาใช้เกิดจากการลองผิดลองถูกในการลงมือปฏิบัติและหาแนวทางแก้ไขโดยมีหน่วยงานภาครัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ

วัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ เพื่อเสนอองค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากของชุมชนสู่ความยั่งยืน คณะผู้วิจัยสามารถสรุปประเด็นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยที่จะองค์ความรู้เศรษฐกิจฐานรากจากการศึกษา กลุ่มวิสาหกิจทั้ง ๓ กลุ่มมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

กระบวนการดำเนินการพัฒนาองค์ความรู้

๑. การระดมความคิด มีขั้นตอนดังต่อไปนี้ (๑) มีผู้ประสานงาน (๒) กำหนดหัวข้อที่จะนำเสนอในการระดมความคิดเห็น (๓) การระดมความคิด (๔) สรุปผลการระดมความคิด (๕) ติดตามประเมินผล

๒. ความเป็นอัตลักษณ์พื้นที่

๓. การสร้างและแสวงหา
๔. การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ
๕. การประมวลและการกลั่นกรองความรู้
๖. การพัฒนาทักษะ

การเชื่อมโยงกับหน่วยงานภาครัฐพัฒนาองค์ความรู้ เป็นการประสานความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการถ่ายทอดเทคนิคกระบวนการที่หน่วยงานแต่ละแห่งมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้แต่ละด้านเพื่อนำพัฒนาองค์ความรู้ การเสริมความรู้ การจัดการความรู้และการใช้เทคโนโลยีที่นำมาประยุกต์ร่วมกับการดำเนินกิจกรรมของสมาชิกในการรวมกลุ่มไม่ว่าจะเป็นทางด้านมาตรฐาน กระบวน การผลิตเทคนิคต่างๆ

การประชาสัมพันธ์ มีองค์ประกอบ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ศึกษาข้อมูล (๒) ทำอะไรได้บ้าง (๓) มีช่องทางสื่อสารอะไร (๔) ประเมินและวางแผน

การเชื่อมโยงเครือข่ายกลุ่มผู้บริโภค โดยเชื่อมโยงแบ่งออก ๓ กลุ่ม คือ (๑) กลุ่มคนทั่วไป (๒) จำหน่ายเอง (ออฟไลน์) (๓) ผ่านระบบออนไลน์

อภิปรายผล

โดยมีประเด็นของการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเศรษฐกิจฐานราก ได้แก่ ด้านการจัดการความรู้ การพัฒนาทักษะ การขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติและการบริหารจัดการ พบว่า องค์ความรู้ที่จากการศึกษา กลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่เป็นต้นแบบของการขับเคลื่อน ทั้ง ๔ ประเด็น มีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของกลุ่มสมาชิกที่อยู่ในชุมชน โดยมีกระบวนการที่จะขับเคลื่อนไปสู่เป้าหมายของการรวมกลุ่มจากการระดมความคิดไปสู่การสร้างและการแสวงหาความรู้ จะทำอย่างไรที่สามารถนำความรู้ไปพัฒนาจากองค์ความรู้เดิมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยยึดโยงกับอัตลักษณ์ชุมชนที่จะเชื่อมโยงกับการพัฒนาและสร้างมูลค่าเพิ่มขึ้น ฉะนั้น เมื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้แล้วมาสู่กระบวนการพัฒนาทักษะ ส่วนการขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติจำเป็นจะต้องมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องที่จะดำเนินการเพื่อให้ทิศทางการทำงานที่ถูกต้องเป็นไปตามเป้าหมายโดยเฉพาะความพร้อมที่จะดำเนินการ โดยจะต้องมีกระบวนการในการทำตามขั้นตอนเพื่อไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดและให้เป็นระบบในการทำงาน

จากการศึกษากลุ่มวิสาหกิจโสมจันทร์ พบว่า การทำตามขั้นตอนจะทำให้สมาชิกรู้ระบบการทำงานที่จะไม่ก่อให้เกิดข้อผิดพลาดในการปฏิบัติเริ่มตั้งแต่จากง่ายไปหายากเพื่อที่จะทำให้สมาชิกลงมือปฏิบัติได้ ซึ่งทุกครั้งก็จะมีระบบพี่เลี้ยงมาช่วยเหลือเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เมื่อปฏิบัติตามขั้นตอนแล้วก็จะนำมาสู่การพัฒนาทั้งกระบวนการแปรรูปเทคนิคต่างๆ ที่จะทำให้การผลิตมีความรวดเร็วและได้ปริมาณที่เพียงพอต่อการไปจำหน่ายโดยมีความพร้อมจากกระบวนการจัดการความรู้

ส่วนในด้านการบริหารจัดการจากการศึกษากลุ่มวิสาหกิจ พบว่า การกำหนดโครงสร้างการทำงาน โดยแบ่งออกเป็นฝ่าย แผนก เพื่อที่จะได้แบ่งภาระหน้าที่งานกันรับผิดชอบเป็นการกระจายหน้าที่กันทำงาน ตามความสามารถของสมาชิกแต่ละคนเพื่อให้การทำงานขับเคลื่อนไปได้

ต่อมาด้านการจัดทำแผนการผลิตมีความเชื่อมโยงกับหน่วยงานภาครัฐที่เข้ามาสนับสนุนให้ความรู้ ในด้านการจัดทำแผนและกระบวนการผลิตที่ไม่ส่งผลกระทบต่อต้นทุนรวมถึงแนวทางการบริหารจัดการ ต้นทุนการผลิต ซึ่งที่ผ่านมาจากข้อมูลของกลุ่มวิสาหกิจที่เป็นต้นแบบของการศึกษา พบว่า มีหน่วยงาน ของรัฐ เช่น พัฒนาชุมชนมาช่วยเหลือในด้านระบบการผลิตการทำบัญชีกระบวนการและแนวทางการผลิต ที่ถูกต้องไม่กระทบกับวัตถุดิบที่นำมาแปรรูป นอกจากนั้นก็มีหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัตถุดิบ ที่จะนำมาแปรรูปโดยมีการให้ข้อมูลมาประกอบในการศึกษาแหล่งที่มาของวัตถุดิบที่จะนำมาแปรรูป ต่อมาเป็นการจัดการเรียนรู้วิสาหกิจที่ได้ศึกษามาเป็นต้นแบบมีแนวทางในการบริหารจัดการในด้านการ จัดการเรียนรู้จะมีการประสานงานร่วมกับองค์กรหรือหน่วยงานภาครัฐในระดับพื้นที่ในการ พัฒนาการเรียนรู้ที่จะนำมาต่อยอดผลิตภัณฑ์ของกลุ่มตนเองตลอดเวลา เมื่อมีโครงการหรือกิจกรรมที่ สอดคล้องกับการนำมาพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ทำให้เกิดการเปิดกว้างทางความคิดและเห็นช่องทาง ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ต่อมาเป็นการประเมินจะดำเนินการในช่วงระยะเวลา ที่ทำการทดสอบตลาดเพื่อนำข้อมูลมาปรับปรุงในเบื้องต้นและอีกอย่างจะทำให้สมาชิกมีการปรับ กระบวนการทำงานให้สอดคล้องกับผลการตอบรับและข้อเสนอแนะของผู้บริโภค เป็นการทบทวนการ ทำงานจะทำให้เห็นข้อบกพร่องที่จะต้องนำมาแก้ไขและสอดคล้องกับแนวคิดของ มงคล ด้านธานินทร์ ยังชี้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนควรให้ความสำคัญกับปัจจัยต่อไปนี้

๑) การพัฒนาผู้นำด้านเศรษฐกิจชุมชนให้มีทักษะด้านการบริหารจัดการ และมีความรู้ความสามารถ ด้านการวิเคราะห์การผลิต การแปรรูป การค้า และการติดต่อกับภายนอก

๒) การยกระดับความรู้ความสามารถของชาวบ้านด้านการผลิตและการแปรรูป

๓) การพัฒนาเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องให้มีความรู้เชิงอุดมการณ์และเทคนิคการกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน

๔) การพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจในการสร้างและดำเนินงานในรูปแบบ ของกลุ่ม

๕) การพัฒนาทุนพื้นฐานด้านเศรษฐกิจ โดยการระดมทุนออมทรัพย์เพื่อจัดตั้งกองทุนในหมู่บ้าน หรือการขอรับการสนับสนุนจากภายนอก

๖) การพัฒนาพื้นฐานทางกายภาพ

^๖ มงคล ด้านธานินทร์, แนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๔๑), หน้า ๒๔.

นอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับองค์ประกอบและตัวชี้วัดของเศรษฐกิจฐานราก ที่ควรได้รับการส่งเสริมให้เข้มแข็งเพื่อผลักดันโอกาสของการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากอย่างยั่งยืน ได้แก่

๑) การเป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง มุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้าน รวมทั้งสร้างพื้นฐานของเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมได้อย่างเข้มแข็ง

๒) การพึ่งแรงงานภายในครอบครัว หรือให้ครอบครัวเป็นหน่วยการผลิต มีการพึ่งพากันเองในครอบครัวและชุมชน

๓) การสร้างกิจกรรมเศรษฐกิจที่ช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ชุมชนมีความพร้อมทางกายใจและสติปัญญาในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่ดี

๔) มีการพัฒนาอย่างบูรณาการ กล่าวคือ พัฒนาคนควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมตลอดจนมีระบบการจัดการทุนมนุษย์ สังคม ทรัพยากร วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ และการเงิน

๕) มีระบบเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานคุณธรรมและวัฒนธรรมไทย ดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจด้วยสัจจะ ความดี เมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และธรรมะ

๖) มีการรวมกลุ่ม ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์ รวมทั้งร่วมสร้างพลังการเจรจาต่อรอง และการประสานงานอันเชื่อมโยงกับประชาสังคมและเศรษฐกิจพอเพียง

๗) มีสำนึกความเป็นเจ้าของร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมและพัฒนาชุมชน รวมทั้งมีระบบการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพกติกาและจารีตประเพณีของชุมชน

๘) การร่วมมือประกอบอาชีพในและนอกภาคการเกษตร และขยายกลุ่มออกไปในระดับชุมชน

๙) มีความสามารถในการพัฒนาตนเองเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน มีการสร้างความร่วมมือหลายระดับ และเชื่อมโยงชุมชนและเครือข่ายการดำเนินกิจกรรมนอกชุมชน

๑๐) การสร้างองค์กรและเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อช่วยด้านการผลิต การแปรรูป การค้า กิจกรรมชุมชน การจัดสวัสดิการ เช่น การรวมตัวในรูปแบบสหกรณ์

๑๑) การรวมตัวกันของเครือข่ายระดับชาติที่ประกอบด้วยทุกภาคส่วนในสังคมเพื่อสร้างพลังของประชาคม ที่มีสังคมและวัฒนธรรมของตนเอง

๑๒) การสนับสนุนให้ชุมชนเป็นผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจผ่านการตัดสินใจร่วมกันของคนในชุมชน นอกเหนือไปจากการผลิตเพื่อบริโภคอย่างพอเพียง

๑๓) การมีกลุ่มการผลิตและการจำหน่าย มีระบบการผลิตที่ได้มาตรฐานและสามารถเพิ่มมูลค่าสู่การเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจภายนอกมีการตลาดที่เกษตรกรเป็นผู้กำหนดราคาได้เอง ไม่ใช่กำหนดราคาโดยตลาด

๑๔) มีการจัดเก็บข้อมูลที่รอบด้าน เป็นระบบ และทันสมัย

การนำความรู้มาจัดหมวดหมู่ เทคนิคและวิธีการต่างๆ มาใช้ในการปฏิบัติงานจากการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านนี้ของกลุ่มต้นแบบการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนที่นำไปสู่การจัดการความสามารถของสมาชิกในกลุ่มโดยมีขั้นตอนดังนี้ (๑) การจัดการความรู้ (๒) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (๓) การสกัดความรู้ ซึ่งสอดคล้องกับคิดของ แนวคิดในการบริหารจัดการองค์การ **Kujiro Nonaka และ Hirotaka Takeuchi**^๗ แนวคิดที่เน้นเรื่องการสร้างและกระจายความรู้ในองค์กรระหว่างความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน/รู้ความโดยนัย (Tacit Knowledge) กับความรู้ที่อยู่ในรูปแบบสื่อ/เอกสาร/ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge)

ข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยครั้งนี้มีข้อค้นพบที่หลากหลายประการผู้วิจัยจึงใคร่เสนอแนะดังต่อไปนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. การจัดการกระบวนการพัฒนาองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนโดยสามารถนำไปประยุกต์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ให้เกิดการสร้างสรรค์ไปสู่การสร้างมูลค่า

๒. การจัดการความรู้ที่เป็นระบบทำให้การรวมกลุ่มของชุมชนสามารถขับเคลื่อนได้ด้วยตนเองโดยมีความเชื่อมโยงกับหน่วยงานภาครัฐประสานงานให้เกิดความต่อเนื่องเป็นรูปธรรม

๓. การบริหารจัดการต้นทุนและภูมิทางสังคมในบริบทของชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงกับงบประมาณมาพัฒนาทำให้เกิดการส่งเสริมและสร้างความเข้าใจผลักดันให้เกิดการพัฒนา

๔. การบริหารจัดการส่งเสริมการรวมกลุ่มให้มีความต่อเนื่องจากการมีส่วนร่วมของภาครัฐในการเชื่อมโยงกับภายนอกโดยมีทิศทางและเป้าหมายที่มีความชัดเจน

บรรณานุกรม

ชุมชมพูนุช หุ่นาคและคณะ. การสร้างชุมชนเข้มแข็งด้วยกระบวนการเรียนรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์, ๒๕๕๙.

ปกรณ ปรียากร. ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาในการบริหารการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สามเจริญพานิช, ๒๕๓๘.

พรรณทิพย์ เพชรมา และคณะ. คู่มือการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนฯ, ๒๕๕๙.

มงคล ด้านธานินทร์. แนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.

^๗ Kujiro Nonaka and Hirotaka Takeuchi. Classic work : Theory of Organizational Knowledge Creation. In Morey, D., Maybury, M.T. and Thuraishingham, B.M. Knowledge Management: Classic and Contemporary Work. Mass: The MIT Press, 2000. p 34-35.

สนธยา พลศรี. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.
Kujiro Nonaka and Hirotaka Takeuchi. Classic work : Theory of Organizational Knowledge Creation. In Morey, D., Maybury, M.T. and Thuraisingham, B.M. Knowledge Management: Classic and Contemporary Work. Mass: The MIT Press, 2000.
ขวัญกมล ดอนขวา และณัชชา ลิ้มปศิริสุวรรณ. **โมเดลเชิงสาเหตุและผลของกระบวนการเศรษฐกิจชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.ar.or.th/ImageData/Magazine/38//DL_226.pdf?t=6 (๑๔ กันยายน ๒๕๖๓).